

Олена Громова
(Київ)

НОВАЦІЇ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (за матеріалами Середньої Наддніпрянщини)

Традиційна сімейна обрядовість є доволі консервативним інститутом. Чимало народних звичаїв і символів століттями передаються від одного покоління до іншого, виступаючи в ролі характерних ознак національної самобутності та історичної пам'яті народу. Але сфера обрядовості не є герметичною, вона змінюється і трансформується, чутливо реагуючи на виклики часу, прилаштовуючись до соціально-економічних і культурних трансформацій суспільства.

Останні десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, ознаменувались кардинальними зрушеннями в усіх сферах життя. Відбувся різкий перехід від соціалізму до капіталізму, від планової до ринкової економіки, від тоталітаризму до плюралізму думок та ідеологій, від уявної стабільності до стану кризової ситуації. Усі ці формаційні зрушення не могли не позначитись і на побутовому зрізі культури, зокрема на весільній обрядовості. При переході до нових форм господарювання спостерігалася трансформація всього життє-

вого циклу сільського населення, зникли деякі його традиційні риси, зокрема і в сімейній обрядовості.

У церемоніалі весілля за останні десятиріччя з'явилося багато нових елементів, пов'язаних із сучасним економічним станом країни та змінами в культурних орієнтаціях і смаках, процесами урбанізації та міграції. Ці нові тенденції розвитку весільної обрядовості формуються відповідно до умов сучасного життя. Новації у весільній обрядовості істотно зростають, вони досить помітні й затіняють традиційний ритуал. Тому **мета** цієї розвідки – історико-етнографічна характеристика нових явищ і тенденцій у сучасному весіллі, зроблена на матеріалах Середньої Наддніпрянщини. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення конкретних завдань:

- вивчити і проаналізувати новації та трансформації обряду в сучасних умовах;
- розкрити характер динамічних процесів у весільній звичаєвості кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст.

У рамках науково-дослідної діяльності основу праці склали матеріали, зібрані авто-

ром протягом 2000–2008 років у Київській, Черкаській, Полтавській, Житомирській областях. Залучені й сучасні дослідження краєзнавців, науковців, музейних працівників цих регіонів, які вивчали родинну обрядовість кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Політичний та соціально-економічний розвиток країни вплинув і на викорінення народних обрядів і виникнення новацій у всій родинній обрядовості.

Уведена після Великої Жовтневої революції громадянська реєстрація шлюбу в обмін на церковний, негативна державна політика по відношенню до церкви та віруючих, а також до всіх, хто здійснював релігійний обряд, безумовно, порушили міцну систему соціально-релігійних відносин, пов'язаних із вінчанням.

У 30-х роках продовжувалась боротьба більшовиків проти релігії. Уведення атеїстичних норм у сільський уклад життя українців та масове паплюження всього національного внесло свої корективи і в обрядовість.

Під час Другої світової війни традиційний сільський уклад життя зазнав ще більших втрат. Збідніле населення нашого краю відмовляється від властивої йому традиційності та обрядовості. Обряди поновлюються, але з певними змінами та новаціями. Це новий етап у становленні радянської обрядовості та звичаєвості. Триває пошук нових форм шлюбних обрядів, що почався в кінці 50-х – на початку 60-х років [1, с. 142].

70–80-ті роки минулого століття в пам'яті наших людей згадуються як часи «гучних весіль». Вони характеризують цей період так: *«Ми тоді не знали, що то і був комунізм! Харашо було за Брежнєва, да ми ж не знали!»* [2]. Весілля, родинні свята, проводи до лав Радянської Армії періоду правління Леоніда Брежнєва згадують і сьогодні.

Період від середини 1980-х до середини 1990-х років має свої особливості весільної обрядовості. В. Борисенко зазначає, що йде «перехід на якісно новий ступінь, традиціоналізація соціалістичного обряду й подальшого розвитку кращих традиційних елементів, симбіоз традицій і новотворень» [3, с. 175].

Починаючи з 1990-х років, дещо зменшуються фінансові витрати на весілля, що зумовлено зниженням матеріального рівня життя населення.

У середині 1990-х у часи незалежної України починається новий етап розвитку обряду, посилюється відродження української мови,

культури, починається популяризація вітчизняної історії, побуту, обрядів, звичаїв. Відновлюється традиційна народна обрядовість з урахуванням сучасних умов життя і світового цивілізаційного розвитку. Але збіднілість, затяжні кризові явища приносять населенню розчарування незалежністю, починається масовий виїзд на заробітки за межі України. У кінці 1990-х років починається нова хвиля занепаду всього національного й заміни його не найкращими зразками російської та американської маскультур. Народна побутово-звичаєва культура ототожнювалась в уяві населення зі злидним рівнем життя і відкидалась як меншовартісна. Усе це призводить до нівеляції традицій, зокрема й до знеособлювання етносу.

2000–2008 роки – період становлення різнохарактерних, «розсіяних весіль», тобто з різними моральними та матеріальними підходами. Весільний обряд сьогодення формується на новій політичній основі. Процеси культурної інтеграції, консолідації суттєво впливають на його основні тенденції розвитку. Дедалі більше помітна поляризація між сільським та міським весіллям. У великих містах проходять так звані «елітні весілля», які відрізняються своєю помпезністю. Тут соціально-економічний розвиток проходив швидше, й елементи традиційного весілля, що побутували ще на початку ХХ ст., майже зникли. На території Середньої Наддніпрянщини розташовано багато міст із потужною економікою, а тому масовий виїзд молоді на заробітки із сіл вплинув на новий розвиток весільної обрядовості.

Останні дослідження свідчать, що вік громадян, які вступають у шлюб, підвищився. Дівчата і хлопці одружуються після 22–25 років, це спричинено прагненням молодих сімей зміцнити матеріальне становище. За останні роки на території Центральної України збільшується і кількість міжнаціональних шлюбів, тому що багато молодих людей шукає кращого життя за межами України, виїжджаючи на тимчасові роботи. З другого боку, чимало іноземних мігрантів осідає в нашій країні, створюючи нові сім'ї.

Весільний ритуал характеризується не лише динамічними процесами, але й стійкістю традиції, що обумовлена різними чинниками. Збереженими, але видозміненими обрядодіями в сучасному весіллі, на наш погляд, є: батьківське благословення, використання в обряді весільного хліба, частування короаєм, «циганщина» (по селах), весільний

поїзд (посипання, примовки), викуп молоді, «чоботи» та покривання молоді [5].

Значна кількість сільської молоді працює в місті, тому в останні десятиріччя знайомства відбуваються в місцях масових розваг (на майданах) під час свят, у період навчання у вузах, на заробітках тощо. За часів незалежності дедалі популярнішими стає запозичений за кордоном так званий громадянський або цивільний шлюб. Розповсюдження громадянського шлюбу пояснюється як девальвацією традиційних моральних принципів молоді, так і фінансовою неспроможністю, яка не дозволяє відбутися весілля за усіма звичаями. За кількісним складом сільські весілля перевищують міські. Кількість гостей обмежена – 50–60 чоловік. Вважаємо, що це пов'язано передусім із фінансовими труднощами.

Загальна характеристика сучасного весілля виглядає таким чином: обряд сватання виступає в одноразовій зустрічі обох родин наречених, тому що саме молоді беруть ініціативу при виборі собі пари і самі ставлять до відома батьків. Структура цього обряду не зберігається, часто відсутні свати (спеціально вибрані для цього люди). Це переважно батьки молодого, сусіди чи родичі. У сільській місцевості, як правило, обирають дату весілля таким чином, щоб весілля не припало на піст, а в містах на це звертають увагу рідше [5].

Подальше обговорення весільних подій часто проходить у телефонному режимі, отож з'являється такий вид домовленості, як телефонний (мобільний) зв'язок. Дедалі частіше складаються весільні контракти, за якими молоді визначають свої майнові відносини, але масовості вони ще не набрали і фіксуються переважно у містах.

Важливою складовою сучасного весілля є урочистий обряд реєстрації шлюбу та обряд вінчання, до яких, за нашими дослідженнями, схильні майже 90 % шлюбної молоді. Менше звертається увага на те, кому належить церква – Київському чи Московському патріархату. Існують у Середній Наддніпрянщині й інші храми різних конфесій, їх весільні обряди різняться між собою. У більшості досліджених нами сучасних весіль святкування обома родинами проходило спільно, і тільки тоді, коли хтось із молодого подружжя проживав в іншій області чи іншій країні, весілля справляли нарізно [12; 13; 14]. Серед обстежених таких випадків налічується небагато.

Простежимо відмінності сучасного весільного обряду між містом і селом.

Запрошення на весілля. В останнє десятиліття ХХ ст. традиційна форма запрошення (коли наречені ходять із дружкою чи старшим боярином) майже зникла. Натомість масово поширилися тематичні листівки, а також ввійшло в побут запрошення по телефону. На початку ХХІ ст. запрошення по телефону більше поширилися, а самі листівки дещо змінилися. Це так звані листівки, виготовлені власноручно (з аплікаціями із сухих трав і квітів, тканини, камінців тощо) [6; 7], електронні [8] та VIP-листівки [6; 7; 8]. Доводилося бачити на Київщині у 2000 році листівки з фотографією молодих на обкладинці. Цей вид запрошення, гадаємо, запозичений із-за кордону.

У тих селах, де на початку ХХ ст. бояри їздили запрошувати на конях, нині використовують мотоцикли та автівки, які також прикрашають стрічками, квітками, ляльками тощо [9].

Весільний хліб (коровай). Майже на всій території України як у селах, так і в містах, цей атрибут збережений, хоча асортимент виробів значно зменшився (зникло печиво для хрещених батьків, бабів та дідів наречених). За нашими матеріалами, оформлення короваїв, лежнів також зазнало змін. Усе частіше натрапляємо на заміну рослинного орнаменту на зооморфний (баранчики, коники, качечки, тощо) [11; 12; 13; 14].

Рушники. Використання домотканих рушників із конопель та льону давно втратило свою актуальність, вийшло з моди. Ткани на верстатах рушники (фабричні) також були витіснені із вжитку та замінені купованими (вибійчаними). Подекуди сьогодні прослідковується зворотна хвиля відродження використання вишитих власноруч рушників на фабричній «крамній» тканині. Їх купують чи замовляють у народних майстрів як у містах, так і в селах [13, 14]. Особливо часто ця тенденція спостерігається серед заможних для проведення елітних весіль.

Таким чином, використання рушників відносимо до стійких традицій як на сільських, так і міських весіллях, причому спостерігаємо їх обмежене використання.

Гільце та дівич-вечір. Ці елементи відсутні як у селах, так і в містах на території Середньої Наддніпрянщини. За нашими дослідженнями, ще в 60-х роках гільце побутувало всюди (два гільця з усіма обрядами), а в середині 80-х років почало зникати, принаймні

в молодого [5]. У кінці ХХ ст. гільце зустрічалося спорадично у віддалених селах Черкаської [10; 11; 12; 13], Полтавської, Кіровоградської областей [14], а в містах не зустрічалося взагалі [15]. Тому й відійшов у небуття дівич-вечір, на якому виготовлення весільного деревця було ключовим моментом. Сьогодні ж не бачимо ні зацікавлення, ні прагнення його відродити [5; 15; 16].

Проте на початку ХХІ ст. натрапляємо на рекламні пропозиції щодо «девишника»: «Дівич-вечір – по домашньому» – це вечірка напередодні весілля, з розкішно накритим столом, гулянням з танцями, іграми, конкурсами. А ще може бути вечір ворожін, або зустріч з артистами. Іноді радять обмінятися подарунками на згадку і т. п. Такі послуги готові надати весільні агентства, кількість яких за останні роки значно збільшилася, переважно у великих містах [6; 7; 8].

Реєстрація шлюбу. Урочиста громадська обрядовість, реєстрація шлюбу за розробленими сценаріями існує й нині. Сам акт реєстрації проводиться в будинках урочистих подій, селищних радах, будинках культури тощо. Оформлення залів інше, ніж у 70–80-х роках: зникли зображення радянських державних символів. Під час обряду використовуються обручки, весільна атрибутика та шампанське. Особливо цікавим є оформлення пляшки із шампанським. Виготовляються замовлені заздалегідь наклейки з фотографією молодих [15; 16].

Після урочистої частини кортеж із молодим подружжям (субститут весільного поїзда) за традицією вирушає до пам'ятників (Т. Шевченка, обелісків тощо), на природу, до річок. Тут проводиться відеозапис весільних святкувань на зразок урочистого покладання квітів. Це притаманно як сільським, так і міським весіллям. Приуроченість пам'ятника, на нашу думку, не має особливого значення.

Перейма, викуп молодої. Побутує і в селах, і в містах. В останні роки трапляються випадки, коли вимагають відповідну купюру: «*Давайте Грушевського!*», «*Шевченка уважаємо!*», «*Лесю, Лесю треба подати!*» [16]. Проведений з елементами гумору обряд часом перетворюється у грубе вимагання грошей.

Народний одяг молодих. Традиційний весільний одяг у повному своєму складі сьогодні відсутній. У селах, які географічно розміщені ближче до міст, це відбулося раніше. Ще в 60-х роках народний костюм, хоча і зазнав деяких змін, якщо порівнюва-

ти з початком ХХ ст., але ще не втратив свою вжитковість [4, с. 41]. Віднедавна весільний народний одяг в окремих його елементах відроджується, дедалі частіше стає модним вдягати до шлюбу вишиванку, пояс, червоне намисто – «коралі».

Вінки, віночки, букетики. Власноручно нічого не виготовляється, вся атрибутика весільна закупається родичами молодих або замовляється у весільних салонах.

Головний убір молодої зазнав певної еволюції від давніх різнокольорових віночків, зроблених ще з пир'я, тканини, ниток та паперу до білих парафінових (воскових) періоду 50–60-х років. Пізніше входять у моду яскраві паперові вінки, виготовлені народними майстрами, вони продавалися на ярмарках та базарах (1970–1980-і роки). Майже завжди мали попит різнобарвні стрічки, що органічно доповнювали вінок нареченої.

Сучасні білі квітки, переважно іноземного виробництва, мають велике розмаїття і фіксуються вже в кінці ХХ ст. Популярним став букет нареченої, до складу якого входять троянди, лілеї, орхідеї. Коштує він дорожче, маємо такі свідчення: «Банально с простыми цветами идти в ЗАГС» [15].

Їжа та напої. Страви, що подаються на сучасних весіллях, мають великий асортимент. З'явилося багато різних салатів («Мімоза», «Олів'є», «Ромашка», «Прелюдія» тощо). Нові маловідомі страви, такі як рулети, морепродукти, піца, заступили давні традиційні – кисіль, колотушу, квашені овочі, пиріжки, калачі, струдли тощо. Майже не вживаються компоти, вінегрети, тюлька, картопля «мундирка», капуста, «сушаниця, сушка» (грушки, яблучка, сливки), що наповнювали столи в 1960–1970-х роках. Давно забуті перші страви й каші, які тривалий час побутовували на весільних столах на території Середньої Наддніпрянщини (капусняк, борщ, капуста). Зазнала змін і черговість подачі їжі, змінилися також і напої. Сьогодні весільні столи характеризуються помпезністю, надмірною кількістю напоїв та страв. За словами респондентів, нині столи на весіллі нагадують потяг, «як у метро» [5].

Горілчані напої також пройшли процес еволюції. Вживані гостями медовуха, самогон, пиво, а віднедавна – коньяк, вино, віскі, бренді дуже часто перевищують спроможність гостей до вживання їх. Колись пили по три чарки, і це задовольняло потреби людей [17]. А в тих селах, де горілку ще в 90-х роках ХХ ст. не ставили на столи, на початку

XXI ст. її почали вживати всупереч традиціям [18].

Не набули масовості й актуальності пропаявані в середині 80-х років безалкогольні весілля. Хоча в м. Боярці Київської обл. ми зафіксували таке весілля (2002), його провела церква, що належала до якоїсь іноземної конфесії [19].

Весільні чини. Весільні чини умовно виконують свою роль, багато з них не беруть участі в обрядодіях (світилки, приданки та ін.) [4, с. 41].

У містах і селах традиційного весільного старосту заступив так званий організатор-тамада. Нині – це обрядові ведучі, професійні артисти, співаки, які замість мудрих народних побажань-повчань намагаються розважити гостей вульгарними дотепами.

Вирядження молодого по молоду. Обрядодії обсіпання зерном повністю втратили форму магічного обряду і стали символічними. Використовують гроші (банкноти іноземного виробництва), цукерки, пелюстки троянд тощо.

Народні пісні та танці. Від обрядової народної пісні – до пісень комуністичного періоду, присвячених Леніну, Сталіну і т. д. Духовий оркестр із часом змінився на естрадні колективи, у репертуарі яких пісні Пугачової, Леонтьєва, Кіркорова, народні пісні «Цвіте терен», «Горіла сосна, палала», «Ти ж мене підманула» та пісні іноземними мовами. Наприкінці 60-х років ХХ ст. побутували: «Пісня про бригадира» [20, с. 370], про голову колгоспу [2], комбайнера і т. д. Пісень, тісно пов'язаних з обрядом, «січас уже ніхто не співає» [21].

За останніми опитуваннями, на сучасних весіллях поширені пісні Верки Сердючки, Валерія Меладзе, Ані Лорак, Діми Білана тощо [17; 18; 19]. Нині спостерігається потяг до «живої» музики (циганські колективи, скрипалі, виступи народних та заслужених артистів тощо). Запрошуються і фольклорні колективи, які тривалий час вважалися «немодними». Зараз ця традиція стає актуальною та відроджується.

«Живий» музичний супровід весілля коштує досить дорого, а тому ця послуга не набрала значної масовості. Переважно на сучасних весіллях побутує електронна музика (аудіозапис).

Танці також пройшли динамічний процес модернізації. Відповідно давні українські танці «Полька», «Краков'як», «Гопак», «Метелиця», «Полька ойра» змінилися такими, як

«Яблучко», «Коробочка» тощо [12]. Танці соціалістичного періоду характерні для репертуару як відомих українсько-російських, так і іноземних естрадних колективів.

Весільні розваги. Якщо репертуар весільних пісень і танців постійно скорочується, то на зміну їм має прийти щось нове, що розважило б гостей під час масового гуляння. І цей незвичний, часто небезпечний вид розваг уже з'явився в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. (салюти, феєрверки, петарди, стрільба тощо).

Обдаровування гостей. Даровизна. Як у сільських, так і в міських районах цей звичай майже не зустрічається. Поступово символічний зміст обдаровування молодою родиною чоловіка був забутий, він злився з обрядом даровизни молодих. Масове перев'язування чоловіків рушниками, а жінок хустками відійшло. Подарунки гостям у вигляді сорочок, фартухів, стрічок тощо зникли ще у 80-х роках ХХ ст. Обдаровування між родичами відсутнє, а також майже не фіксуються подарунки для батьків від молодих [16; 19]. Подарунки обдаровують найближчих родичів і то в окремих селах [17, 18]. Часто зустрічаються подарунки у вигляді машини, квартири, килимів, меблів від найближчих родичів.

Придане, посаг. Зазнав історичної трансформації і звичай традиційної весільної скрині, яка була обов'язковим атрибутом нареченої. Уже в 20–30-х роках минулого століття скрині виходять з ужитку на території Середньої Наддніпрянщини. Це пов'язано із загальною динамікою суспільного життя і побуту, з розвитком ремесел: у тих селах, де робили скрині, на них зменшився попит, тому вони й почали поступово зникати.

У 1960–1970-х роках скриню повсюдно замінили спочатку прості шафи, а потім дзеркальні. Цей етап тривав до 1980–1990-х років, тоді шафа також почала втрачати свою престижність як елемент побуту. Поступово зміст приданого змінюється: переходять від натуральних, предметних способів дарування до більш вагомих (гроші, автомобіль, квартири, путівки за кордон тощо). Часи, коли за возом ішла корова, «бо – батько дав!», відійшли в далеке минуле. У наш час демонстрування приданого не практикується [21].

Перша шлюбна ніч. Звичай комори в наші дні відомий лише за переказами і літературою. Існує традиція (переважно у сільській місцевості) проводити першу шлюбну ніч у хаті родичів чи сусідів. Сьогодні, якщо фінанси дозволяють, провести першу шлюбну ніч можна в сучасному комфортабельному

готелі (з наявністю сауни, джакузі, басейну тощо). Більш простий варіант – окрема квартира самих молодих, родичів, або орендована на кілька днів чи місяць [15; 16].

За свідченнями інформаторів, звичай вивішувати пояс чи фартух, коли молода є «чесною», вже зник як непотрібний. Маємо такі відомості: «У нас тепер усі чесні!» [18] Або «ішли заміж уже й беременні, бо їм не гріх» [19; 21].

Понеділок. На другий день весілля звичай носити сніданок трапляється в селах рідко. Вшанування батьків подекуди побутує лише в сільській місцевості.

«Циганищина». Побутує спорадично у віддалених селах, коли найдотепніші з гостей переодягаються в молодого, молоду, циган, лікаря, солдата, міліціонера тощо. Маємо такі свідчення: «Я і не хожу на перший день весілля, бо все одне, а на третій саме цікаво!» Обряд, що проходить у розважальній формі, давно вже не виконує магічної функції. Самі інформатори пояснюють цей ігровий акт так «щоб подуріти», «щоб було смішно» [18]. Локально в цей день ще трапляється звичай, який називається «бити барило». Відзначається розбиттям старого весільного посуду з побажанням молодим щастя. На битому посуді танцюють усі запрошені [9].

Окрім вищезазначених новацій, сьогодні існують і послуги Інтернету, де не лише можна знайти собі пару, але й весело провести день весілля. Агенції весільних послуг «Ідеал», «Фантазія», «Наталі», «Рай», «Бліц», «Шалене свято» тощо пропонують: ексклюзивне оформлення вашого автомобіля (повітряні кульки, букети, замовлені автомобільні номери з іменами молодих тощо); білі голуби на вашому весіллі; екстрим на все життя: повітряна куля, гелікоптер тощо. Пропонується шоу-програма: «маг и чародей проведет гаданье, развеселит и украсит ваш праздник», авторська супердискотека і т. д. [6, 7, 8]. До нових тенденцій можна віднести відеозапис весільного ритуалу, який почав з'являтися у 1990-х роках у селах Центральної України.

Отже, загалом весільний обряд у порівнянні з традиційним (кінець XIX ст. – початок XX ст.) суттєво змінився, втратив багато компонентів. Зникли обрядові пісні, танці, ігри, побажання – власне, чим і славилася українське весілля. А натомість їх заступили нові, незвичні для українського населення елементи святковості. Весільний ритуал дійшов до нас не як пережиток минулого, а як

результат постійного процесу, пошуку нового, що вже само по собі стає традиційним.

У сучасному весільному обряді простежуємо такі трансформації: структура весілля значно скорочується, випадають попередні зустрічі обох родин такі, як розвідки, оглядини, домовини, заручини тощо. Багато обрядових дій злилися і скоротилися в часі й виконуються в спрощеному вигляді. Майже повністю зникли обряди магічного характеру (захист молодих задля продовження роду, пости, очищення водою та вогнем, уживання хліба й солі), а разом з тим і пов'язана з ними атрибутика. Із деформацією структури весілля змінилися й дні проведення обряду (суботанеділя).

Таким чином, **до новацій** у весільному обряді відносимо: домовленість про весілля по телефону, листівки, майнові контракти, дівич-вечір «по-новому», проведення першої шлюбної ночі в готелях, турпоїздках, обсіпання пелюстками квітів (троянд), букет нареченої, салют шампанським, наклейки на шампанському тощо, а також використання автотранспорту (у всіх обрядах), відеозапис, «карооке», феєрверки (стрільба, салюти), послуги Інтернету тощо.

Ступінь збереженості окремих традиційних елементів у сучасній весільній обрядовості на території Середньої Наддніпрянщини неоднаковий. І залежить він від низки причин: територіального розміщення населеного пункту, особливостей розвитку культурно-історичних традицій і ставлення до них, умов проведення весілля, складу учасників дійства (вік, їхня творча активність, освітній рівень, поведінка, існування організатора-«дивака» тощо).

Міра побутування традиційних весільних звичаїв і новацій неоднакова в різних соціальних групах (у середовищі державних службовців, сільської інтелігенції, робітників тощо). Дедалі чіткіше видно розмежування між весіллями еліти і звичайних громадян. У заможному середовищі традиції дедалі більше нівелюються, з'являються нові елементи, не притаманні загалу українців. Цим зумовлена і значна строкатість весільних обрядів у сучасних містах і селах Центральної України.

Література

1. *Здоровега Н. І.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. – К. : Наукова думка, 1974.

2. Записав О. Курочкін 2008 року в с. Соловіївка Брусилівського р-ну Житомирської обл.
3. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні. Історико-етнографічне дослідження / В. К. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1988.
4. *Громова О. П.* Трансформація весільної традиції в серед. XIX – кін. XX ст. (на матеріалах, записаних у с. Стеблів Корсунь-Шевченківського району Черкаської обл.) / О. П. Громова // Матеріали до української етнології. – К., 2003. – Вип. 3 (6).
5. Записала О. Громова 2008 року у сс. Пилипча, Городище Білоцерківського р-ну Київської обл.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kozaexpro.com.ua.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.para.te.ua/info/rubruku/organize-holiday-kiev.prp>.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.priglasitelnie.narod.ru, <http://cards.meta.ua>, www.rentapartaments.com.ua.
9. Записала О. Громова 2008 року в с. Осикове Макарівського р-ну Київської обл.
10. Записала О. Громова 2002 року в сс. Зарубинці, Бачкурино Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
11. Записала О. Громова 2002 року в смт Стеблів Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.
12. Записала О. Громова 2008 року в с. Шендерівка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.
13. Записала О. Громова 2002 року в с. Моринці Звенигородського р-ну Черкаської обл.
14. Записала Т. Величко 2008 року в с. Хащувате Гайворонського р-ну Кіровоградської обл.
15. Записала О. Громова 2008 року в м. Києві в Голосіївському р-ні.
16. Записала О. Громова 2007 року в с. Новосілки Києво-Святошинського р-ну Київської обл.
17. Записала О. Громова 2006 року в м. Обухові Київської обл.
18. Записала О. Громова 2008 року в с. Острів Рокитнянського р-ну Київської обл.
19. Записала О. Громова 2008 року в м. Боярці, Києво-Святошинського р-ну Київської обл.
20. Весілля в с. Дударків Бориспільського району Київської області. Записали Правдюк О. А., Кияниця М. Г., 1967 р. // Весілля. – К. : Наукова думка, 1970. – Ч. 2.
21. Записала О. Громова 2008 року в с. Черняхів Кагарлицького р-ну Київської обл.